

Natuur en Natuurbeleving als landschap

Het denken over natuur en de representaties daarvan door de tijd heen vormt de sleutel in dit tekstdeel. Naast wetenschap en economisch belang speelt natuur tevens een filosofische en psychologische rol van betekenis. We noemen dat natuurbeleving. De ontwerpimpact daarvan is afleesbaar in ons huidige landschap. Evenals de vele activiteiten die, als gevolg daarvan, plaatsvinden in het landschap. Wonen, recreatie en educatieve (natuur)activiteiten zijn daarvoor exemplarisch.

'Zelfs nieuw aan te leggen 'oernatuur' zal als een enclave in ons geordende 20ste eeuwse landschap afsteken, net als de geometrische tuinen dat deden in het ongeorganiseerde Nederland van de 17 en 18de eeuw'.¹

In Nederland wordt sinds een jaar of vijftien op diverse plekken getracht natuur te herstellen. 110 plantensoorten zijn teruggekeerd van weggeweest door de toepassing van natuurreparaties. Tientallen zwammen waarvan de namen ons veelal onbekend in de oren klinken kwamen weer tot leven. De purperbruine wolvezelkop en de okerkleurige vezeltruffel, om er maar eens twee te noemen. Anderzijds vinden op basis van klimatologische veranderingen nieuwe plantensoorten sowieso hun weg, zo bleek in de afgelopen jaren. We krijgen het steeds warmer en het wordt gaandeweg natter. Door sommigen ook wel geassocieerd met een Savanne-achtig klimaat. Toenemende verstedelijking blijkt in de praktijk een 'laboratorium' van jewelste. Steen warmt op en heeft als voordeel snel te ontwateren. Plantjes voelen zich er thuis. Een geschakeerde nieuwe biotoop is daarvan het gevolg. Nieuwe exoten worden veelal ingevlogen door vogels; goedkoper kan het bijna niet. Deze nieuwkomers blijken geen bedreiging te vormen voor de al bestaande flora; die veelal verdwijnt door bemesting en verzuring. Nieuwe exoten leven liefst in stedelijke gebieden. De meeste inheemse flora voelt zich er minder goed thuis.

Negenduizend hectare is intussen op experimentele wijze onderzocht of hersteld, de overheid investeert jaarlijks, sinds 1989, voor een bedrag van vijf miljoen euro in natuurherstel. Deze tendens is vanuit de cultuurhistorische sector wel bekritiseerd. Indertijd toen Natuurmonumenten zich bijvoorbeeld als organisatie ontpopte en ontfermde over beestjes en plantjes waren soortgelijke antigeluiden waarneembaar. Beoordelingen als conservatief en behoudend waren snel gemaakt. De discipline ecologie en alles wat daar bij hoort is ook nu eenvoudig te typeren als een cultuurpessimistische beweging. Een beweging die zich wellicht goed laat combineren met het huidige Belvedere(rijks)beleid. Reparaties, reconstructies, hersteloperaties; we lijken terug te keren in de tijd. Noviteit is nu het herontdekken van dat wat we misschien collectief zijn vergeten. En daarmee is eigenlijk niets mis. Experimenten zijn nodig en leerzaam: dat geldt ook voor de wetenschap van de ecologie. Afgezien daarvan is het wellicht een gezonde tegenbeweging in een tijd van toenemende milieuvervuiling en verarming van kennis over de natuur in het algemeen. Het wetenschappelijk biologisch onderzoeksprogramma van de Radboud Universiteit in Nijmegen heet dan waarschijnlijk ook niet voor niets *Overlevingsplan bos en natuur*. Wat we precies moeten verstaan onder natuur is overigens complex. Natuur betekent voor de één een eindeloze woestijn, intens zwemmen met dolfijnen, knuffelen met een dikke boom of uitzicht op een mooi landschap terwijl het voor de ander een kwestie is van biodiversiteit, milieuwaarden en behoud en herstel van zeldzame soorten. Bos is wat dat betreft concreter en we kunnen dan denken aan dichte of halfdichte massa's in het landschap, CO₂, recreatie en luwte, tot aan reetjes en bosuilen aan toe.

De wijze waarop het Nijmeegs Universitair wetenschappelijk onderzoek is opgebouwd, is uniek in de wereld. Diverse experimentele maatregelen zijn getest in de laatste jaren, in bossen, hoog- en laagveen, duinen en vennen.² Een scala aan werkzaamheden deed zich voor: zoals het verminderen van de zuurgraad door middel van uitstrooien van kalk, het dunnen van bossen, het omhoog brengen van het grondwaterpeil en het uitbaggeren van vennen. Dat is nog maar het begin. Grote grazers, zoals paarden en runderen werden ingezet. Niet altijd een succesformule zo bleek, maar dat is nu eenmaal inherent aan experimenteren. In de duinen zochten bijvoorbeeld de grote grazers verkoeling in duinvalleien, bij warm weer. Het is zoiets als met een kluitje het riet ingestuurd worden. Grote grazers poepen veel en dat deden ze dan ook gezamenlijk in deze valleien. De milieuvervuilende

¹ Jong, E., *Natuur en Kunst, Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, Uitgeverij Thoth, Bussum, 1993, 11.

² NRC Handelsblad, *Vijftig nieuwe plantensoorten in Nederland*, 26 juli, 2004, internet printversie.

poephopen hadden tot gevolg dat zeldzame orchideeën sneuvelden op dergelijke locaties. En dat was nu juist niet de bedoeling. Grazers, het laat zich niet verbazen, grazen graag. Vegetaties, spinsoorten en vogels moesten er aan geloven. Ook dat was niet de bedoeling.

Wenselijk is het wellicht dat dergelijke onderzoeksteams meer investeren in samenwerkingsverbanden met andere (particuliere) organisaties dan slechts met het meest grote particuliere instituut op dit vlak: de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten.³ Natuurmonumenten is als 100 jaar oude organisatie uitgegroeid tot een kolosaal monumentaal instituut. Een aantal jaren is er door Natuurmonumenten nog eens flink ingezet op ecologie en nieuwe natuur. Het betrof wellicht niet veel meer dan een flirtpartij, want de laatste jaren wordt er weer gekoerd richting de cultuurtak.

Zelfs initiatieven als het creëren van recreatiehuisjes en dergelijke worden gaandeweg als minder bedreigend en oogvervuilend ervaren. Wie de geschiedenis induikt bespeurt echter dat deze samenwerkingsrelatie wellicht al een oude liefde betrof. Want naast het veilig stellen van 'ongerepte' natuurgebieden, waarvan de aankoop van het Naardermeer in het Gooi, een eerste target betrof, speelden wetenschappelijke motieven altijd al een belangrijke rol voor Natuurmonumenten.

Waardevolle natuurgebieden waren het bewaren waard voor wetenschappelijk onderzoek in volgende generaties. Wilde natuur werd als kwetsbaar en mooi beschouwd. Menselijk ingrijpen was ongewenst. De begin 20ste eeuwse ontginningen die bijvoorbeeld plaatsvonden in Nederland werden als bedreigend ervaren. Natuurmonumenten verzocht derhalve sommige ontginners, daar waar mogelijk, beschikbare ruimte voor flora en fauna te sparen.

Nog weer later vormde ook de in 1932 opgerichte Contact-Commissie (CC) een belanghebbend orgaan inzake Natuurbescherming. De CC was politiek van aard en sommeerde zo de staat zich actiever op te stellen ten opzichte van particuliere natuurbeschermers, waarbij Staatsbosbeheer als instrument soms te hulp schoot.⁴ Een aantal wetten werd gelanceerd: de Boswet, in 1922, gericht op goed onderhoud, en de Natuurschoonwet, in 1928. Tussen 1926 en 1936 onstonden de zogeheten 'Provinciale landschappen', organisaties die vandaag de dag nog altijd operationeel zijn. De CC verruimde haar terrein overigens nog eens met een afdeling landschap en kreeg zo nog meer voet aan de grond.⁵

Romantische natuurfreaks en pragmatische natuurbeheerders kwamen elkaar echter steeds minder vaak tegen qua natuurvisies in die jaren. Was de ene partij ervan overtuigd dat je de natuur maar z'n gang moest laten gaan, dan vond de tegenstroom wel dat de natuur door menselijk ingrijpen een handje geholpen moest worden. Dergelijke tegengestelde visies zijn zo actueel als het maar zijn kan. Toentertijd trok de wetenschap aan de bel en pleitte die voor een compromiserend samenspel tussen alle hartlustige natuurvrienden en collega's. Menselijk ingrijpen was nu eenmaal hard nodig zo nu en dan meenden sommige wetenschappers. Classificaties van waardevolle gebieden bleek een gezamenlijk doel, teneinde deze gebieden te behouden en behoeden voor erger. Dat bracht uitkomst, tevens qua samenwerkingsmethode. Uiteraard werd zo wel een discussie in de hand gewerkt over wat er al dan niet verstaan kon worden onder waardevol.

De aankoop- en grossierwoede van natuurbeschermers was niet meer te stoppen. Door nieuw verworven inzichten werden nu ook ontginningslandschappen en cultuurlandschappen of landgoederen gezien als beschermingswaardige objecten.⁶ Planologen die zich hadden aangesloten bij de CC drongen met name aan op de bescherming van door mensenhanden gecreëerd en getypeerd 'cultuurlandschap'.⁷

Diverse beoordelingscriteria werden als instrumentarium daartoe in het leven geroepen. Zo werd er gelet op de esthetiek van het landschap, op recreatiedoeleinden en de wetenschappelijke waarden van een gebied. Kortom, beoordelingscriteria die maakten of een landschap al dan niet het

³ Het begrip Natuurmonumenten wordt trouwens voor het eerst gebezigd in 1903 in het tijdschrift *De Levende Natuur*. Lees hierover: Windt, H.J. van der, *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*, Amsterdam/ Meppel, Boom, 1995.

⁴ Aldus Marijke van Schendelen bepaalden uiteindelijk de Rijksdienst voor het Nationale Plan en de Provinciale Planologische Diensten voor een groot deel de praktijk van de CC.; Schendelen, M., 'De strijd om Arcadië: natuur en landschap als domeinen van ruimtelijke ordening', in: Kolen, J., T. Lemaire (red), *Landschap in Meervoud, Perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20ste/21ste eeuw*, Uitgeverij Jan van Arkel, 1999, Utrecht, 217-231; Staatsbosbeheer kreeg in 1947 een afdeling Landschapsverzorging, als reactie op de verwoesting en noodzakelijke herinrichting van de Zeeuwse eilanden in de oorlogsjaren.

⁵ Vanaf toen geheten: De Contact-Commissie voor Natuur-en Landschapsbescherming.; drie doelstellingen waren van belang: natuurbescherming, landschapsbescherming en landschapszorg.

⁶ Ontginningslandgoederen kunnen wellicht gezien worden als het voorportaal van de latere ruilverkavelingen, qua innovaties, techniek et cetera.; in 1940 werden ook de Heidemij en de Grontmij lid van de CC.

⁷ H Cleyndert Azn. was bestuurslid van Natuurmonumenten en tevens lid van de in 1944 opgerichte werkgroep Cultuurlandschappen van de CC inzake Natuurbescherming.

beschermen waard was. Het zijn soortgelijke geluiden die we tegenwoordig nog altijd vernemen bij het aanmaken van (monumenten)statussen van landschappen, gebouwen, dorpen en natuurgebieden.⁸ (En het is wellicht opmerkelijk te noemen dat het er toen nooit van is gekomen tevens een welstandsorgaan voor het landschap in het leven te roepen. ?)

In de jaren veertig zocht ook de, bij de CC aangesloten werkgroep Cultuurlandschappen, botanicus Victor Westhoff naar een wetenschappelijk oplossing in het debat van het al dan niet menselijk ingrijpen in natuurreservaten.⁹ Het idee van natuurreservaten was overigens door de in Amerika opgedane ervaring van de eveneens bij de CC aangesloten Cleyndert Azn. ontstaan.¹⁰ Decennialang bepaalden Westhoff' ideeën de wijze van natuurbeheer. Ook hij wees erop dat de invloed van de mens niet verarmend hoefde te werken op de natuur. Traditionele landbouwpraktijken hadden volgens hem juist geleid tot allerlei soortenrijke plantengemeenschappen. Vegetatietypen die hij typeerde als 'halfnatuurlijk of half-natuur', waren aldus hem op ecologische gronden net zo beschermingswaardig als de meer natuurlijke gemeenschappen. Voor het behoud daarvan was een constant menselijk ingrijpen juist vereist. Daarmee vervaagden de voordien gehanteerde verschillen tussen de idee van 'pure natuur', cultuurlandschap en voor wetenschappelijk onderzoek te beschermen gebieden. Het besef drong door dat het door *insiders* als 'pure natuur' bestempelde landschap tevens mensenwerk was.

Cleyndert Azn., speelde, naast bestuurslid van Natuurmonumenten en lid van de CC, een centrale rol binnen het in 1921 opgerichte Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (NIVS), thans bekend als het NIROV.¹¹ Zijn in het buitenland opgedane kennis verbreidde zich over Nederlandse bodem en had impact op vrijwel alle betrokken partijen die met bovengenoemde kwesties begaan waren.¹² Daarenboven vroeg Cleyndert onder meer aandacht voor de gevreesde afname van natuurruimten (een samengaan van natuur en openbare ruimte), en die van recreatieruimten, als ook voor het behoud van natuurschoon bij ontginningen. Hij pleitte dan ook voor de ontwikkeling van onder meer 'recreatieve natuurruimte' in de nabijheid van steden en voor een verblijf in verderaf gelegen natuur met zijn bos, duin, strand en heide. Zijn adagium was dat de overheid bij deze 'stad en land' (ruimtelijke ordening)kwesties een centrale rol zou gaan vervullen.¹³

Toen de ontginningen overigens niet langer als aantasting werden ervaren voor 'natuurland' (die trein was niet te stoppen), vormden de ruilverkavelingen een volgende kwestie van verontrusting. Mede uit vrees voor nivellering van het cultuurlandschap.¹⁴

Vooruitgang die begin 20ste eeuw verstedelijking en industrie met zich meebrachten werd zowel door natuurminnende organisaties als planologen als bedreigend ervaren en bracht collectief mensen op de been op zoek naar rust en ruimte in de vrije natuur.

De trek van arbeiders naar steden, rond 1900, mede door toedoen van een landbouwcrisis, waar fabrieken werkgelegenheid boden, maakte dat steden als vol, onhygienisch en onaantrekkelijk werden ervaren. In reactie daarop werd het buitengebied als recreatief 'natuurgebied' (her)ontdekt voor de realisatie van 'tweede woningen' en trad een collectief natuurbewustzijn op.

De bovenlaag van de samenleving ging de massa vooruit. Een goedverdienende burger kon het zich permitteren zich gedurende zomers op te houden in daartoe ontworpen 'lustoord', met hetzij al dan niet gerietkapten 'rustieke villa's' of 'sjieke hutten'. Op eenvoudig bereisbare locaties, niet ver van de stad.¹⁵

Deze 20ste eeuwse tendens is misschien te interpreteren als een revival van soortelijke golfbewegingen die eerder plaatshadden, toen in de eeuwen er voor rijke stedelingen hun stadshuizen

⁸ Naar alle waarschijnlijkheid vindt er telkens, conform de tijdgeest, een bijstelling plaats in het aanwenden van dergelijke criteria. Dat zou althans gepast zijn.

⁹ Omdat intensivering van landbouw elders was gewenst, was het gerechtvaardigd reservaten te sparen.; H Cleyndert Azn. had ervaring opgedaan in Amerika ten aanzien van het stichten van nationale parken.

¹⁰ H Cleyndert Azn. had in Amerika kennis genomen van het stichten van nationale parken.

¹¹ Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting.

¹² Zoals de instelling van de Natuurmonumentenwet bijvoorbeeld.

¹³ Lees hierover ook: Bosma, K., *Ruimte voor een nieuwe tijd: vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945*, Nai uitgevers, Rotterdam, 1993.; In deze periode was ook mr. D. Hudig een sleutelfiguur in de ontwikkelingen aangaande onder meer tuinsteden. Hij organiseerde in 1924 in Amsterdam het Internationaal Congres voor de Stedebouw, waarbij een 'goede' ordening van stad en land centraal stond. Tuinsteden, stadsparken, gezonde woonwijken en natuurparken betroffen tevens punten van discussie.; In 1913 was vanuit de Engelse tuinstadbeweging de 'International Garden Cities and Town Planning Association' opgericht.

¹⁴ Dat zelfde gevoel van aantasting van cultuurlandschap geldt nu wellicht voor de mate van verstedelijking, toename aan infrastructuur, bedrijventerreinen, autoverkeer en milieubelastende boerenbedrijven of de komst van nieuwe waterplassen.

¹⁵ Lees over deze trek naar buiten ook: Montijn, I., *Naar Buiten!, Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*, Sun, Amsterdam, 2002.; Om een idee te verkrijgen over dergelijke architectuur: Beunke-Meekes, W., *Th. W. Rueter (1876-1963), Bouwen naar een levensideaal: eenvoudig, harmonieus en doelmatig*, Bonas, Rotterdam, 2003.

verruilden voor een tijdelijk buitenverblijf. De vele ontworpen historische buitenplaatsen en landhuizen zijn daarvan uiteraard voorbeelden. Esthetisch oogstrelende gecreëerde landschappelijke decors boden ruimte voor verbeelding. In wisselwerking met het omringende landschap, werden huis, tuin en park, conform de tijdgeest, in relatie tot elkaar vormgegeven. Natuurexperimenten evenals theater, thee en wandelpartijtjes vonden er onder meer plaats.

De 20ste eeuwse trek naar buiten werd vertolkt met een 'eigentijdse' architectuur – vaak met referenties naar het verleden- die vele architecten en tuinarchitecten ertoe uitnodigden zich naar de wensen van deze mensen in combinatie met contemporaine nationale en internationale theorieën en ontwerptideeën *woonpaleizen* te creëren.¹⁶ Deze 'antieke' *lifestyle* die aanvankelijk slechts was weggelegd voor een elitair publiek kent in afspiegeling daarvan tevens 'volkse varianten'. En evenals dat bij de ideeën van de Verlichting van destijds een hoog goed vormde, werd ook nu de massa niet onthouden van educatie en een verbeeldende reis door de 'pure' natuur.¹⁷ De populaire Verkadeplaatjes, van J.P. Thijsse, die momenteel als kleine landschapsschilderijtjes fungeren bij het 100 jaar Natuurmonumenten Jubileum TV reclamespotje en voor een gevoel van nostalgie zorgen, vonden toen gretig aftrek.

Niet verwonderlijk dat in relatie tot de tijdgeest toentertijd verzuilde natuurorganisaties zich ontpopten en mensen zich verenigden. Particuliere organisaties variërend van het NIVON (Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk), al dan niet politiek getinte jeugd(arbeiders)organisaties en de Nederlandse Jeugdherberg Centrale. Kortom: Mensen werden collectief gestimuleerd eropuit te trekken, voor een ontspannende ontdekking van de vrije natuur. Kamperen, fietsen, wandelen, bermtoerisme, natuursport, dagtoerisme, het kon niet op. Ook de Algemene Nederlandse Wielrijdersbond (A.N.W.B.) betekende, naast een stimulans in een toename aan weggebruik, een belangrijke motor in het 20ste eeuwse er opuittrekken in de 'vrije natuur'.¹⁸ Fietspaden werden ontwikkeld en jeugdherbergen en 'zomerhuisjes' ontworpen in een al dan niet bosachtige omgeving. Ook landschapsarchitect J. T. P. Bijhouwer, tevens CC lid, stimuleerde de stadse mens tot recreatie in het 'Week-end', waartoe bijvoorbeeld het stichten van een huisje op de Veluwe uitkomst bood. 'Frisse lucht, open veld, water en houtgewas' waren nu eenmaal noodzakelijke 'medicijnen'.¹⁹ Recreatie, natuur en lichaamsbeweging gingen hand in hand en vormden in afwisseling tot werk en huishouden een welkome 'gezonde' afleiding. Het aloude *otium* en *negotium* kreeg een nieuw jasje.²⁰

¹⁶ Deze eigentijdse architectuur: veelal hutten, landhuizen en villa's refereerden in culturele zin als ver familielid naar kastelen, naar paleisarchitectuur, naar kloosters (en kloostercellen), en naar Italiaanse Renaissance villa's, die op hun beurt weer variaties betroffen van uiteenlopende typen Romeinse *luxue villae*. Deze referentie betrof in dit geval niet zozeer een uiterlijke, maar eerder een wezenlijke, een culturele, waarbij de plattegrondvormen gezien kunnen worden als vertrekpunt voor de vele variaties die daarop volgden in de loop der tijd. Plattegronden die waren voorzien van een centrale ruimte, een hal, of 'hall' waarbij een open haard in sommige gevallen voor (centrale)verwarming zorgde kwamen geregeld voor. Toch is het onverstandig generaliserende opmerkingen of conclusies te trekken daar tussentijdse invloeden uit zowel binnen- als buitenland maken dat deze villa's en hutten eruit zien zoals zij eruit zien;

Deze ontwikkeling refereert tevens aan het bestaan van *cottages*, waarvan de betekenis van het woord nogal ruim is en kan variëren van huisje, villaatje, paviljoen tot hut, kota en kot. De oorspronkelijke betekenis van kot zou volgens het Noors dialect takkenhut ofwel 'buigen', 'welven' betekenen. Referenties die aldus sommigen tevens teruggrijpen naar de (neo)gotiek, waarin een verstrengeling van natuur en godsdienst besloten lagen (Sir James Hall), die niet slechts een stijl betrof maar eerder een principe en derhalve waar, omdat ze het eerlijk gebruik was van materialen. De constructie en de functie van de bouwdeelen werden zo tevens zichtbaar (A. W. N. Pugin en John Ruskin). In: Eskes, I., *Plattelandspassies, Nostalgische luchtkastelen en boerderettes in het groen*, ongepubliceerde scriptie, Architectuurgeschiedenis, VU, Amsterdam, 2002.; Haan, J. de, *Gooise villaparken, Ontwikkeling van het buiten wonen in het Gooi tussen 1877 en 1940*, Schuyt & Co Uitgevers en Importeurs BV, Haarlem, 1990; Heyting, L., *De wereld in een dorp, Schilders, schrijvers en wereldverbeteraars in Laren en Blaricum 1880-1920*, Meulenhoff, Amsterdam, 1994.; Wijs-Mulkens, E. de, *Wonen op stand, Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*, Het Spinhuis, Amsterdam, 1999.

¹⁷ Antropoloog Irene Cieraad meent dat de verbeelde tegenstelling tussen stad en land in deze tijd tevens van doen had met de opkomst van de elitaire beeldvorming over 'volk' en 'massa'. De volkscultuur werd overigens voorzien van positieve plattitudes als: traditionalistisch, geestelijke waarden en landelijk. Aan de massacultuur met zijn arbeider daarentegen werden overwegend negatieve connotaties gekoppeld als: immoreel, materiële waarden, stedelijk en futuristisch. Door het creëren van dergelijke percepties trachtte de elite zich te verheffen. Cieraad meent dat de elite graag de eigen positie trachtte uit te drukken door middel van een eigen vormentaal: de classicistische. 'Volk' en 'massa' vormden –economische- symboolsferen met een eigen vormentaal en gingen deel uitmaken van de consumptiecultuur. Tegenover de classicistische vormentaal was er de romantische vormentaal, die vaak in tegenstelling tot die van de classicistische werd geassocieerd met rond, krullerig een voorkeur van zachte stoffen als fluweel of wol. De begrenzings worden zo 'verzacht'. 'Het ruwe en ongepolijste –het letterlijke onbeschaafde- wordt het keurmerk van de ambachtelijk vervaardigde, nuttige en volkse gebruiksvoorwerpen. Cieraad, I., *De elitaire verbeelding van volk en massa. Een studie over cultuur*, Dick Coutinho, Muiderberg, 1988.

¹⁸ Daarnaast was ook de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer (VVV) een actief orgaan in het stimuleren van eropuit trekken.

¹⁹ Zie tevens: Eskes, I., *Plattelandspassies. Nostalgische luchtkastelen en boerderettes in het groen*, Ongepubliceerde scriptie, Architectuurgeschiedenis VU, Amsterdam, 2002.

²⁰ Volksgezondheid, hygiëne waren evenals lichaamsbeweging tevens een collectief goed in die jaren. 'Modernistische' ideeën als 'licht, lucht en ruimte' werden tevens als leidraad gehanteerd bij de realisatie van woningbouw en het ontwikkelen van sport en zelffaciliteiten.

De 'vrije natuur', de 'pure' natuur ofwel de mythe van wildernis, van oer, van nieuwe natuur, nam in de laatste decennia van de twintigste eeuw toe en kreeg vorm toen de verschillen tussen stad en land zich in beleving vernauwden.²¹

De in de jaren zeventig bij toeval, vrijwel gratis en voor niets, ontstane rijke flora en fauna in de Oostvaardersplassen, een gebied in de Flevopolders dat aanvankelijk als industriegebied was bestemd, werd aangegrepen als leermoment en methode, en richtinggevend bij de samenstelling van beleid. In 1990 werd datgene dat als 'natuurontwikkeling' of 'nieuwe natuur' werd betiteld, officieel beleid. En in het zogeheten *Natuurbeleidsplan* werd bepaald dat er in het jaar 2015, 250.000 hectare natuur moet zijn waarvan 50.000 hectare 'nieuwe natuur'. Een van de meest prominente grondleggers voor deze wijze van natuurontwikkeling betreft de bioloog Frans Vera, die misschien als een 'extended familielid' kan worden beschouwd van de natuurminnende generatie van rond 1900.

De ideeën aangaande een Ecologische Hoofdstructuur (EHS) werden ontwikkeld, waarbij natuurgebieden met elkaar verbonden moesten worden tot een groot aaneengesloten gebied, opdat tevens uiteenlopende dieren zich zouden kunnen verplaatsen van het ene natuurgebied naar het andere. Ook in dit geval is er wederom sprake van een menselijk ingrijpen in 'de natuur', want dat wat zich aanvankelijk spontaan ontwikkelde, moest nu worden ingebed in daartoe met machines gecreëerde bodems.²² Ook hier is wellicht een link met het verleden op zijn plaats, want bij 'overeenkomstige planologische ideeën' van rond 1900 vonden soortgelijke 'oplossingen' plaats onder de vlag van *parkways*. Een systeem waarbij Amerikaanse parken onderling werden gekoppeld, door middel van wegen. Ecoducten, evenals alle andere verbindingzones in aansluiting op de EHS hebben wat dat betreft veel weg van een rationele daad die qua schaal en intentie vergelijkbaar is met de ontginningen en ruilverkavelingen van eerdere datum, of met die van stedenbouwers en ruimtelijke planologen, die telkens ervoor gezorgd heeft dat de occupatielaag (en andere lagen?) van ons landschap ingrijpend is veranderd.

Ook anno 2005 zijn tweede woningen weer in trek of kiezen velen voor een permanent verblijf op 'het platteland'.²³ Het 'tussenland', door sommigen ook wel getypeerd als één groot toekomstig stadspark, verblijft in transitiefase waarin een vermeend moderne stedelijke cultuur samengaat met een vermeend traditioneel buitengebied, ofwel platteland.²⁴

Deze vermeende tegenstelling tussen stad en land is misschien eerder een psychologische of culturele, of die van natuurbeleving en van een idee van buitenleven?

Dit buitenleven vertolkt vaak waarden als continuïteit en traditie. Soms vormgegeven door oudere grotendeels intact gebleven structuren zoals die van buitenplaatsen of landgoederen, en soms vormgegeven als een revival van dat wat veelal teloor is gegaan. Want toevalligerwijs vond met de toename van het aantal hectare 'nieuwe natuur', de langs snelwegen gelegen corridors van bedrijven en de op bereisbare afstand van werk en stadsgewoel gelegen vinexlocaties, het 'wegvallen' van landbouwbedrijven, tevens een neo-typologische streekeigen boerderette tendens plaats en verwerden vele al dan niet vervallen oude boerderijen tot woonboerderij. Analoog hieraan nam het aantal luxe terreinwagens toe en werden bepaalde hondenrassen *trendy*, waarmee het leven in de Nederlandse *prairie* allengs wordt vormgegeven. De bonte koeien die nu zoetjesaan allemaal op stal staan maken langzamerhand plaats voor geïmporteerde grote grazers (zoals de Galloway-runderen, Schotse Hooglanders en Konikpaarden) in Savanna achtige gebieden.

Het NOSjournaal dat ons op de hoogte houdt van de laatste ontwikkelingen, berichtte ons in de afgelopen periode over diverse actuele grootschalige projecten die medebepalend zijn voor de herinrichting van ons esthetisch en productief landschap. Tiengemeten, dat is opgekocht door Natuurmonumenten, wordt bijvoorbeeld 'teruggeven aan de natuur' waarbij stukken land zullen plaatsmaken voor water en boeren gesommeerd worden te vertrekken, opdat de natuur weer z'n gang kan gaan, waarvan recreanten in de toekomst kunnen genieten.²⁵

En ook de Veluwe lijkt eraan te moeten geloven, een natuurgebied dat in de afgelopen eeuw voornamelijk uit productiebos bestond met enkele omrasterde gebieden waar 'wild' vrij mocht lopen. Nu de plannen eruit bestaan om de Veluwe in de loop der jaren samen te voegen tot één beheerseenheid lijkt een parkachtig bos, à la de ideeën van Vera, het adagium. Een verlies aan

²¹ Zie ook: Schouten, M.G.C.: *De natuur als beeld, in religie, filosofie en kunst*, KNNV Uitgeverij, 2001.

²² Lees ook: Neuvel, K., *De uniformering voorbij, Een nieuwe romantiek van stad en land*, Uitgeverij Meinema, Zoetermeer, 2002.

²³ Lees ook: Dam, F. van, M. Jókövi, A. van Hoorn en S. Heins, *Landelijk wonen*, NAI Uitgevers, Rotterdam, Ruimtelijk Planbureau, Den Haag, 2003 en VROM-raad, *Buiten Wonen, VROM-raad advies 040*, 27 mei 2004.

²⁴ Ferdinand Tönnies ontwikkelde in reactie op het modernisme een theorie waarbij hij het zogenaamde 'organische' en 'traditionele' plattelandleven typeerde als *Gemeinschaft* en het anonieme moderne stadsleven als *Gesellschaft*. Door sommige historici werden soortgelijke termen gehanteerd bij de beschrijving van het moderniseringsproces.

²⁵ Op tal van plekken worden thans ook meren gecreëerd door delen land onder water te zetten.

variatie op grote schaal zal daarvan het gevolg zijn. Naaldhoutproductiebossen die over het algemeen weinig waardering genieten maar kenmerkend zijn voor de grootschalige bebossingen van de 19de eeuw, worden bijvoorbeeld bedreigd. Datzelfde geldt voor de restanten malenbossen, die eeuwenlang als hakhout zijn beheerd. In zowel historisch als in landschappelijk opzicht zijn deze bossen de meest bijzondere van de Veluwe. Ook het 'bomenbosgedeelte' van het Speulder en Sprielderbos, dat bestaat uit doorgegroeid beukenhakhout in grillige vormen en de oude hakhoutstobben die werden ontdekt een aantal jaren terug, zijn bedreigd. Mede door het achterwege blijven van effectief beheer waardoor dieren de jonge loten van hakhoutstobben konden aanvreten. Wie hier de natuur 'zijn gang laat gaan' krijgt hetzelfde gemengde bos als elders op de Veluwe.²⁶

Wellicht vormt hierbij als alternatief scenario het referentiebeeld van het middeleeuwse wildpark een innovatiever toekomstbeeld. Wildparken, als begrensde gebieden, hielden destijds het wild binnen de muren, en stropers en roofdieren daarbuiten. Wildparken zijn met een grote landschappelijke variatie, een optimaal leefgebied voor wild en werden altijd intensief beheerd en vormden eerder een agrarisch dan een 'natuurlijk' landschap.²⁷

Nu we zijn terechtgekomen in een *lost world* proberen we ons wellicht op de been te houden met kunstmatige ingrepen zonder de belangrijkste spelers in het veld te hebben geraadpleegd.

De creatie van nieuwe landgoederen betreft misschien eveneens een dergelijke (beleidsmatige) noodgreep. Zolang er geen alternatieve 'typologieën' voorhanden zijn grijpen we klaarblijkelijk graag terug op historische voorbeelden of ingrediënten. Ook dat gebeurt al langer dan vandaag of gisteren. In de jaren zestig van de 20ste eeuw, laiden bijvoorbeeld 'alternatieve' ideeën over nieuw te creëren landgoederen ook op, onder de bezieling van F. M. Maas, hoogleraar in de landschapskunde, aan de TU in Delft. Zijn observaties maakten deel uit van een studie die resulteerde in de publicatie: *Wonen en bos, illusie of perspectief*, uit 1967.²⁸ Een belangrijke vraag die in de publicatie werd gesteld, was of er in het kader van landschapsherstel en landschapsopbouw misschien ook nieuw bos kon worden geschapen, waarbij verrijking van het landschap centraal stond.²⁹ Het industriële klimaat had saaiheid, vormloosheid van nieuwe stadswijken en dorpsbebouwingen in de hand gewerkt en de mens verleidt tot exploitatiezucht die voortwoekerde als een 'culturele erosie' van het milieu, zo was zijn mening.

Wat kunnen we van de geschiedenis leren, was zijn vraag. Het scheppen van nieuwe landgoederen, al dan niet in als kader van het recreatieve wonen, voor personeel van grote maatschappijen, werd als een optie gezien voor de bijdrage tot natuurbehoud. Dit kon leiden tot rehabilitatie en reconstructie van het landschap. De nieuwe landgoederen werden bij voorkeur gepland in aansluiting op een landschap van kleine schaal, gelegen in de richting van een dorp. Vrije toegang voor publiek was hierbij geboden.³⁰ Maas greep terug op een oude typologie maar dacht daarbij wel aan bij de tijd passende functies en aan ontwerpen die navenant waren.

De nostalgietrend die zich thans voltrekt beperkt zich echter niet enkel en alleen tot een teruggrijpen op historische typen, neotypen et cetera, maar uit zich tevens in het vragen om aandacht voor reeds gecreëerd landschap ofwel cultuurbezit. Landschap variërend van onder meer oude vormgeven buitens en landgoederen met hun tuinen en parken tot aan oude polderlandschappen en ruilverkavelingsgebieden.

Voor nieuwe natuur, of beter gezegd, natuur waaruit de invloed van de mens afwezig lijkt te zijn, wordt qua belevingswaarde maar door circa 12% van de bevolking waardering geuit aldus WUR professor, onderzoeker Matthijs Schouten.³¹

De edele wilde van vroeger is verworpen tot een experimenterende wetenschapper of tot een natuurbeschermer waarmee je als recreant op pad kunt voor een avontuurlijk kijkje in de natuur. Toch lijkt een toename van gebieden waarin door middel van technisch ingrijpen 'moerasachtige wildernis' of 'parkbossen' ontstaan, vrijwel onomkeerbaar nu vermeende klimaatsveranderingen ons parten spelen. Wat kunnen wij van de geschiedenis leren, met de inpolderingen, ontginningen en ruilverkavelingen achter de rug, die an sich tevens als waardevolle landschappen kunnen worden beschouwd en aanschouwd, nu verandering en calculerende vooruitgang zijn gang gaan?

²⁶ Renes, H., *Het wildpark: een oude vorm van faunabeheer*, ?, 2004; alleen door effectief beheer, dat begint met omrasteren en (hak)houtbeheer, kunnen de meest bijzondere bossen van de Veluwe behouden blijven.

²⁷ Het is opvallend dat veel van woorden voor wildpark oorspronkelijk op een begrening duiden: 'park', 'haag', 'gaarde'. Bron: Hans Renes.

²⁸ Grontmij, *Wonen en bos, illusie of perspectief*, 1967.

²⁹ Grontmij, *Wonen en bos, illusie of perspectief*, 1967, 1; 'Waarbij van den beginne af en op geordende wijze mede wordt voorzien in mogelijkheden tot buiten wonen, zódanig, dat dit geen aantasting, doch verrijking van het landschap betekent.'

³⁰ Grontmij, *Wonen en bos, illusie of perspectief*, 1967.

³¹ Interview Matthijs Schouten, 2005.; Plan Ooievaar is opgesteld in 1986 in het kader van een prijsvraag voor de ontwikkeling van een rivierengebied waarbij het terugbrengen van situaties in het verleden soms worden aangevuld met een aantal nieuwe elementen, zoals geïmporteerde runderen.

De CC van destijds vormde samen met Natuurmonumenten, de A.N.W.B. en andere instanties een samenwerkingsverband waarvan de impact op het Nederlandse landschap misschien valt te vergelijken met die van het huidige rijksbeleid en die van toekomstige beslissingen of adviezen welke nog genomen zullen worden door een samenwerkend driemanschap dat in grote lijnen over ons landschap zal waken: de rijksadviseurs landschap (Sijmons, landschaparchitect) en Cultureel Erfgoed (Asselbergs, tot voor kort directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg: RDMZ) en de rijksbouwmeester (Mels Crouwel, architect). Behoud en ontwikkeling gingen toentertijd hand in hand, evenals nu. Recentelijk nog is bij het afscheid van Asselbergs als RDMZ directeur door hem een intentieverklaring ondertekend waarbij door uiteenlopende organisaties, plus stakeholders, op het gebied van gebouwen en terreinen, in diverse steekwoorden de intentie is geuit, verschillende natuurbeheerders en monumentenzorgers bijeen te brengen. Tevens is er de wens geuit een rijkslijst in het leven te roepen voor cultuurhistorisch waardevolle landschappen, waarbij de 20 Nationale Landschappen die zijn vermeld in de nieuwe Nota Ruimte van VROM een eerste aanzet vormen. Is dit misschien een nieuwe grossierwoede op grote schaal?

Overigens dreigen we in onze sterk geïnstitutionaliseerde samenleving bijna te vergeten dat er altijd al particulieren zijn geweest die zich hebben ingezet voor zowel een combinatie van natuur als cultuurbehoud, voor rood en groen. De kennis van deze mensen is intrinsiek, inherent aan hun familiegeschiedenissen en een al dan niet permanent verblijf op hun eigen goed. Maar ook dat is bijna een uitstervend soort, als we ons collectief geheugen niet tijdig oprispen en investeren in behoud van het beste van die twee werelden tezamen. Velen van hen zijn landgoed en buitenplaatseigenaren die zijn aangesloten bij organisaties als bijvoorbeeld de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) en de Stichting Particulier Historische Buitenplaatsen (PHB –intussen Stichting In Arcadië, I.E. 2014) en vormen tezamen een welkome bron aan informatie en kennis. Ook deze partijen hebben deelgenomen aan de intentieverklaring. Een toekomstige kruisbestuiving van overheden, wetenschappers en particuliere organisaties, of particulieren, is dan ook niet uitgesloten.³²

De ongerepte (nieuwe) natuur is een containerbegrip dat eigenlijk al dienst doet sinds de oudheid, of ver daarvoor. In verbeeldende en concrete zin; vertaald in gedichten en (cultuur)landschap, in ruimte. Romantici varen er wel bij. De verschijningsvorm is telkens een andere, conform nieuwe, al dan niet wetenschappelijke, inzichten en al gelang ontwerpideeën. Misschien te typeren als variaties op een thema, zonder daarmee de actualiteit teniet te doen. De wijze waarop ontwerpen zijn en worden vormgegeven, in combinatie met plant en boommateriaal, zijn hiervoor illustratief. Ingrediënten uit de landschapsstijl, het rietgebruik van Mien Ruys, een zogenaamd willekeurig gebruik van plantassortiment van Piet Oudolf; een bouquet veldbloemen op tafel, gekweekt in kassen; het wuivende riet van het nieuwe landgoed Haverleij, moerasachtige gebieden als nooit daarvoor en 110 nieuwe plantensoorten.³³ Kortom een potpourri, waarbij de mens, soms wel, dan weer niet een gewenste factor vormt en waarbij er voor de achterban, die de overheid moet voeden, nog het nodige te doen blijft, nu groen in ecologisch opzicht misschien wel beter af lijkt te zijn met rood. En naast alle ecologische experimenten en overheidsingrijpen is het uiteraard van esthetisch belang dat tevens uiteenlopende vormgevende experimenten de ruimte verkrijgen in ons landschap. Met het *gepolder* in de rug ligt wellicht een volgend *weids* en gevarieerd landschap daarvoor in het verschiet.

© Ina Eskes, 22 mei 2005

³² Onder wetenschappers kunnen we uiteraard, naast biologen, onder meer ook historici, (landschaps)architectuurhistorici, historisch geografen en archeologen rekenen.

³³ Lees ook: Goes van Naters, M. van der, *Met en tegen de tijd. Een tocht door de twintigste eeuw*, Amsterdam, 1980.; Gorter, H.P., *Ruimte voor natuur, 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst*, 's-Gravenland, 1986.; Harmsen, G., *Natuurbeleving en arbeidersbeweging. De Nederlandse socialistische arbeidersbeweging in haar relatie tot natuur en milieu*, Amsterdam, 1992.; Loon, A. van, e.a., *De eeuw van Thijsse, 100 jaar natuurbeleving en natuurbescherming*, Heimans en Thijsse Stichting, Amsterdamsam, ?.Neuvel, K., *De uniformering voorbij, Een nieuwe romantiek van stad en land*, Uitgeverij Meinema, Zoetermeer, 2002; Zanden, J.L. van en S.W. Versteegen, *Groene geschiedenis van Nederland*, Utrecht, 1993.